

*Богдан Петрович Білінський,
аспірант відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0001-9752-4163*

ЗАКОННІСТЬ СКЛАДУ СУДУ ЯК ЕЛЕМЕНТ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена необхідністю глибокого наукового аналізу та вдосконалення правового регулювання формування складу суду відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та міжнародних стандартів. Крім того, динамічні зміни кримінального процесуального законодавства потребують уточнення теоретичних положень і правозастосовної практики щодо формування складу суду, зокрема, у питаннях автоматизованого розподілу справ, підстав для відводу суддів та особливостей участі присяжних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після набрання чинності у 2012 році КПК України проблематика питання складу суду в кримінальному процесі вже досліджувалось вітчизняними вченими, такими як О. Шило, Л. Гуртієвою, Т. Лукашкіною, Н. Глинською, Н. Сизою. Водночас з урахуванням постійних нормотворчих процесів і практичних аспектів правозастосовної діяльності це питання потребує більш детального дослідження.

Мета статті. Дослідження цієї теми має на меті не лише теоретико-правовий аналіз чинного законодавства, підзаконних актів, судової практики, а й розкриття тенденцій і перспектив наукового розвитку проблематики, вироблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства, механізмів реалізації формування та зміни складу суду в кримінальному провадженні для забезпечення незалежності, неупередженості суду та дотримання принципів справедливого судочинства.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження використовувалися такі загальнонаукові методи, як метод синтезу, методи аналізу, спостереження, системний, порівняльно-правовий тощо. У той же час для аналізу законності складу суду в практичному значенні в кримінально-процесуальному праві, його ознак та особливостей мало місце застосування спеціально-наукових методів пізнання, таких як формально-юридичний метод, аналіз судової практики. Основні висновки, зроблені у роботі, ґрунтуються на аналізі наукових положень представників доктрини кримінального процесу, норм чинного законодавства у сфері кримінально-процесуального права, судової практики та інших чинників, які впливають на правовідносини.

На сьогодні ступінь наукового дослідження цієї проблеми недостатній.

Основні результати дослідження. За загальним правилом, згідно з положеннями ч. 1 ст. 31 КПК кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється суддею одноособово [1].

Порушення принципу законності складу суду в кримінальному провадженні може проявлятися в різних аспектах, зокрема: неправомірне залучення судді (відсутність компетенції або порушення процедури призначення), порушення автоматизованого розподілу справ між суддями, що є гарантією неупередженості та випадковості формування складу суду, ігнорування підстав для відводу судді, передбачених КПК України.

Н. Сиза у своїй роботі «Склад суду у кримінальному провадженні в Україні» зазначає серед обставин, які впливають на законність складу суду, зокрема, додержання процедури визначення судді (колегії суддів) для конкретного судового провадження та відсутності обставин, що виключають участь судді у кримінальному провадженні [7, с. 58–59].

Наслідки таких порушень мають істотний вплив на законність судових рішень. Відповідно до ст. 412 КПК України розгляд справи судом у незаконному складі є істотним порушенням, що тягне за собою скасування судового рішення [1]. Однак на практиці виникають труднощі у доведенні порушень, оскільки не завжди є належні процедурні механізми для перевірки та виправлення таких дефектів у процесі.

Забезпечення законного складу суду є фундаментальною гарантією права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Порушення цієї вимоги може спричинити визнання судового рішення незаконним, що підкреслює важливість чіткого законодавчого врегулювання цього інституту.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово підкреслював, що право на розгляд справи «законним судом» є невід’ємною частиною права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у ст. 6 Конвенції.

Вимога щодо законності складу суду включає:

- Відповідність призначення суддів закону (як формальне дотримання процедур, так і відповідність принципам незалежності).
- Незалежність і неупередженість суду, що передбачає відсутність зовнішнього впливу на формування складу суду.
- Передбачуваність складу суду, зокрема, через використання об’єктивних процедур розподілу справ.

«Відповідно до усталеної практики Суду наявність безсторонності відповідно до п. 1 ст. 6 повинна визначатися за суб’єктивним та об’єктивним критеріями. Відповідно до суб’єктивного критерію беруться до уваги особисті переконання та поведінка окремого судді, тобто, чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у даній справі. Відповідно до об’єктивного критерію визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності» (рішення ЄСПЛ людини від 09 листопада 2006 року у справі «Білуха проти України», заява № 33949/02) [4].

Аналізуючи вказане та інші рішення ЄСПЛ та зіставляючи з нормами КПК України, можна побачити певну недосконалість у частині конкретизації підстав обставин, які викликають сумнів у його неупередженості. Так, ст. 75 КПК України містить вичерпний перелік підстав для відводу, водночас п. 4 цієї статті викладений так: «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості» без жодного посилання, конкретизації. Доцільним у даному випадку було б розробити методичні рекомендації або певну регулярну збірку судової практики, яка була б рекомендована до застосування під час розгляду відводів, зокрема в неординарних випадках.

Це дає можливість суддям тлумачити цю норму на власний розсуд. Судді мають забезпечувати довіру учасників судового процесу, тому в разі наявності обґрунтованих підстав для сумнівів у їхній неупередженості вони зобов’язані заявити самовідвід або підлягати відводу. У чинному КПК України для уникнення суперечностей у законності складу суду зафіксовано інститут відводу (параграф 6 глави 3 «Відводи»).

Вичерпний перелік підстав, за наявності яких може бути заявлено відвід судді, передбачений статтями 75, 76 КПК України. Так, відповідно до вимог п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України слідчий суддя, суддя не може брати участь у кримінальному провадженні за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості [1]. Доволі часто за наявності достатніх підстав для відводу (не тільки сумніву) суди відмовляють у задоволенні заяви про відвід, аргументуючи це формалістично незгодою з процесуальними діями судді, даючи змогу судді, який вже фактично порушив права однієї із сторін і надалі продовжувати розгляд.

У цьому ключі впливає дві важливі проблеми:

1) неоднорідне відношення складу суду, який розглядає питання про відвід – однобічність розгляду вказаних питань просто вражає, все частіше судді відмовляють у задоволенні питання про відвід з формально визначених питань на кшталт «незгода з процесуальним рішенням судді», не звертаючи уваги на порушення учасників процесу;

2) відсутність механізму апеляційного оскарження ухвал про відвід / відмову у відводі, що фактично штучно обмежує сторони в кінцевій реалізації принципу змагальності в частині відстоювання позиції на законний склад суду.

Водночас суди апеляційної та касаційної інстанції все більше приймають постанов, якими скасовують рішення судів першої інстанції з підстави незаконності складу суду, що надалі призводить до тривалого очікування справедливого рішення.

Постановою Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 вересня 2019 року у справі № 277/599/15-к вирок суду першої інстанції та ухвалу суду апеляційної інстанції скасовано. Верховний Суд у постанові зазначив: «Колегія суддів Верховного Суду дійшла висновку, що судом не було забезпечено достатніх гарантій для того, щоб виключити будь-який обґрунтований сумнів у його безсторонності, оскільки питання про відвід головуєного судді Греська В. А., який ухвалив вирок, вирішувалося суддею Прищепом Т. П., котра, виходячи з приписів п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК, не мала права брати участі у кримінальному провадженні» [5].

Ще одним важливим аспектом є посилення процесуальних гарантій під час розгляду питання про відвід судді. На сьогодні КПК України не передбачає можливості оскарження рішень щодо відмови у відводі в межах провадження. Це створює значні ризики маніпуляцій з боку суддів, які можуть відмовляти у самовідводі без належного обґрунтування. Введення апеляційного механізму перегляду таких рішень могло б стати ефективним інструментом для забезпечення неупередженості судового складу.

Одним із ключових аспектів, який потребує глибшого вивчення та подальших наукових розвідок, є недостатня розробленість проблематики законності складу суду у кримінальному провадженні. Попри існування наукових праць, присвячених цьому питанню, відсутня цілісна концепція, яка б системно охоплювала всі аспекти законності складу суду в контексті дотримання принципу справедливого судового розгляду.

Не до кінця досліджено вплив порушень законності складу суду на легітимність судових рішень і механізми запобігання таким порушенням.

Додатково наука ще не приділила достатньої уваги питанням ефективності механізмів контролю за дотриманням принципу законності складу суду. Брак детального аналізу цього аспекту призводить до ситуації, коли навіть очевидні порушення процедури розподілу справ чи відмови у відводі судді залишаються до сьогодні недослідженими.

Важливим напрямом подальших досліджень є детальне вивчення міжнародного досвіду у цій сфері. Хоча практика ЄСПЛ містить ряд рішень, які встановлюють стандарти щодо законного складу суду, необхідно провести компаративний аналіз правових підходів різних європейських країн і розробити пропозиції щодо їх імплементації у вітчизняне законодавство.

Отже, відсутність системного підходу до дослідження законності складу суду та недостатнє розкриття цього питання у вітчизняній правовій науці є суттєвими прогалинами, які потребують подальшої розробки. У цьому контексті важливим є створення єдиної концепції законності складу суду, яка б спиралася на принципи правової визначеності, незалежності судової влади та міжнародних стандартів справедливого судочинства.

Висновки. Законність складу суду є ключовим елементом реалізації принципу справедливого судового розгляду. Враховуючи європейські стандарти та сучасні тенденції розвитку кримінального процесуального права, доцільно розширити законодавче регулювання процедур автоматизованого розподілу справ між суддями, зокрема через встановлення чітких механізмів контролю; вдосконалити механізм перевірки незалежності та неупередженості суддів, запровадивши процедури попереднього аналізу можливих конфліктів інтересів; впровадити можливість апеляційного перегляду рішень щодо відмови у відводі та самовідводі судді для усунення правових колізій і забезпечення права на неупереджений розгляд справи.

Отже, вдосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів і практики ЄСПЛ сприятиме підвищенню рівня довіри до судової влади та зміцненню принципу верховенства права в Україні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Сиза Н. П. Склад суду у кримінальному провадженні в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 93. С. 58–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_93_17

3. Гуртієва Л. М., Лукашкіна Т. В. Законний склад суду в першій інстанції у кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. Вип. 3 (32). С. 133–146. URL: <https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2020-2/3-32-2020/26-arh-2020/187-zakonnij-sklad-sudu-v-pershij-instantsiji-u-kriminalnomu-provazhenni>
4. Рішення Європейського суду з прав людини від 09 листопада 2006 року у справі Справа «Білуха проти України». Заява № 33949/02 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-171904%22%5D%7D>
5. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 вересня 2019 року у справі № 277/599/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84481833>

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Syza N. P. Sklad sudu u kryminalnomu provadzhenni v Ukraini. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*. 2012. Vyp. 93. S. 58–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_93_17
3. Hurtiieva L. M., Lukashkina T. V. Zakonnyi sklad sudu v pershii instantsii u kryminalnomu provadzhenni. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*. 2020. Vyp. 3 (32). S. 133–146. URL: <https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2020-2/3-32-2020/26-arh-2020/187-zakonnij-sklad-sudu-v-pershij-instantsiji-u-kriminalnomu-provazhenni>
4. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 09 lystopada 2006 roku u spravi Sprava «Bilukha proty Ukrainy». Zaiava № 33949/02 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-171904%22%5D%7D>
5. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 17 veresnia 2019 roku u spravi № 277/599/15-k. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84481833>

Білінський Б. П. Законність складу суду як елемент справедливого судового розгляду в суді першої інстанції в кримінальному провадженні

У статті досліджено проблему законності складу суду як елементу справедливого судового розгляду в суді першої інстанції в кримінальному провадженні. Розглянуто особливості правового регулювання формування складу суду відповідно до положень КПК України та міжнародних стандартів, зокрема практики Європейського суду з прав людини. Проаналізовано основні порушення принципу законності складу суду, такі як недотримання процедури автоматизованого розподілу справ, ігнорування підстав для відводу судді, що може призвести до скасування судового рішення. Наголошено на необхідності вдосконалення нормативної бази, зокрема, щодо механізмів контролю за дотриманням законності складу суду та введення апеляційного перегляду рішень про відмову у відводі. У статті запропоновано шляхи покращення правозастосовної практики з метою забезпечення незалежності та неупередженості суду, що є основою права на справедливий судовий розгляд відповідно до ст. 6 Конвенції.

Ключові слова: законність складу суду, кримінальне провадження, справедливий судовий розгляд, відвід судді, автоматизований розподіл справ, незалежність суду, Європейський суд з прав людини, Кримінальний процесуальний кодекс України, неупередженість.

Bilinskyi B. P. Legality of the court composition as an element of a fair trial in the court of first instance in criminal proceedings

This article delves deeper into the critical issue of the legality of the composition of the court as a fundamental aspect of the right to a fair trial in the first instance of criminal proceedings. Such breaches can lead to the nullification of court decisions due to the infringement of the right to be tried by a legally constituted court. It highlights the procedural safeguards outlined in the Criminal Procedure Code of Ukraine and evaluates their alignment with international legal standards, particularly the jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECtHR). The article underscores that the composition of the court is a cornerstone of judicial independence and impartiality, which are essential for ensuring public confidence in the justice system. A key focus is on the automated case distribution system, which is intended to prevent external interference and ensure the random assignment of judges. Violations of this procedure – such as manual interference in case allocation, arbitrary assignment of judges, or failure to consider legitimate challenges against a judge – are identified as major threats to judicial fairness. The article examines several prominent cases where deviations from the prescribed procedures resulted in successful appeals and reversals of judgments. Furthermore, the study emphasizes the importance of enhancing legal frameworks to monitor and enforce the legality of the court's composition. One significant recommendation is the introduction of a specialized appellate mechanism that would allow for the immediate and independent review of decisions to refuse a judge's disqualification. This proposal aligns with the need to strengthen judicial accountability while preserving

judicial autonomy. The main conclusions drawn in this work are based on the analysis of scientific provisions of the criminal procedure doctrine, provisions of the current legislation in the field of criminal procedure law, court practice and other factors affecting legal relations. The article also advocates for more transparent oversight mechanisms, such as periodic audits of the automated case distribution system and public access to information regarding the formation of judicial panels. These measures aim to prevent abuses of power and foster greater public trust in the judiciary. By analyzing both domestic legal provisions and international human rights obligations, the article proposes practical reforms to align Ukraine's legal practices with Article 6 of the European Convention on Human Rights. These reforms would safeguard the independence, impartiality, and integrity of the judiciary, thereby reinforcing the rule of law and the fundamental right to a fair trial.

Key words: legitimacy of the court, criminal proceedings, fair trial, recusal of a judge, automated distribution of cases, independence of the court, European Court of Human Rights, Criminal Procedure Code of Ukraine, impartiality.

DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-366-370